

УДК 334.02:63.327(ЄС).339.9

О. М. Могильний,

д. е. н., професор, ННЦ "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

М. В. Калінчик,

д. е. н., професор, ТОВ "Науково-виробниче підприємство "ВінМікс-Софт"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6240-4479>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.21.4

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ФЕРМ КРАЇН ЄВРОСОЮЗУ З ПОГЛЯДУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

O. Mogilnyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, NSC "Institute of Agrarian Economics"

M. Kalinchyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, LLC "Research and Production Enterprise "VinMiks-Soft"

THE MAIN TRENDS OF FARM DEVELOPMENT OF THE MEMBER COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION FROM THE POINT OF VIEW OF THE EUROPEAN PERSPECTIVE OF UKRAINE

У статті висвітлено основні тенденції в діяльності ферм держав Євросоюзу за 2010—2020 рр. Актуальність зумовлена перспективами інтеграції товаровиробників України до Спільної аграрної політики і внутрішнього ринку. Основою дослідження слугували загальнонаукові та економічні методи пізнання економічних явищ і процесів. Зокрема виявлено багаторічну концентрацію земельних угідь і витіснення з ринку мікро- й малих виробників та створення об'єднань фермерів. З'ясовано, що держави Центральної і Східної Європи та Балтії скоротили розрив у показниках продуктивності ферм, але все ще залишаються аутсайдерами. Доведено, що під час передвступного підготовчого періоду до членства нашої країни в Євросоюзі одночасно з повоєнною відбудовою економіки маємо радикально поліпшити якість державних інституцій, реалізувати неодноразово відкладені структурні реформи у сфері аграрного і сільського розвитку.

The purpose of the article is to highlight the main trends that occurred in the activities of the farms of the European Union states in 2010—2020. The relevance is determined by the prospects of the integration of agricultural production of Ukraine into the Common Agrarian Policy and the internal market of the union. The research was based on general scientific and economic methods of learning new phenomena and processes, including induction and deduction, analysis and synthesis, system analysis, normative and positive approaches, abstract-logical tools, etc. According to the results of the study, it was found: the intensification of the processes of concentration of land and other agricultural assets and the displacement of micro and small producers from the market and the corresponding decrease in the number of farms and the aging of their managers; for the majority of members of farms with a plot of land up to 10 hectares, employment in agricultural production and income from it are only auxiliary activities; the states of Central and Eastern Europe and the Baltics have reduced the gap in farm productivity indicators over 20 years as part of the EU, but remain outsiders compared to the farms of the founding countries. In the preparatory period for Ukraine's membership in the European Union, a set of measures aimed at the post-war reconstruction of the agrarian sphere, the implementation of repeatedly

postponed reforms with the aim of overcoming structural and institutional differences in the economy and organization of agriculture and increasing the reserve of stress resistance of the national agro-food system acquires critical importance. It has been proven that there is no universal recipe for successful sectoral integration, as decisions by the institutions of the European Union are made on the basis of the candidate countries' fulfillment of the Copenhagen criteria. The practical value is determined by the possible use of the research results during the development of measures aimed at the implementation of strategies for the development of the agricultural sector of Ukraine in the context of the European integration negotiation framework.

Ключові слова: спільна аграрна політика, ферми держав-членів ЄС, структура сільського господарства, продуктивність ресурсів, євроінтеграція.

Key words: common agricultural policy, farms of EU member states, structure of agriculture, resource productivity, European integration.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ АКТУАЛЬНІСТЬ

Аграрний сектор України інтегруючись до постійно посилюваних вимог Спільної аграрної політики (САП) щодо зеленого і цифрового переходів в статусі країни-кандидата на членство в Євросоюзі, матиме як переваги так і ризики від інституційного зближення регуляторних практик, стандартів та правил. Значною мірою дотримання балансу інтересів визначатимуть результати перемовин між двома сторонами стосовно розділів 11 "Сільське господарство та розвиток сільських територій" і 12 "Продовольча безпека, ветеринарна та фітосанітарна політика".

Українцям бажано враховувати важливість й відмінності аграрних секторів України та держав-членів Євросоюзу. За даними довоєнного 2021 р., частка сільськогосподарських угідь становила 27% від європейських площ; розораність українських земель була найвищою у світі й поширилася на 56,8% території держави і 79,7% угідь, порівняно з 24,7 і 60,2% у об'єднаній Європі; валова додана вартість сільського, лісового й рибного господарства складала 12,7% та 1,7% до підсумків в економіках України і Євросоюзу; зайнятість у аграрному секторі становила 14,7% проти 4,1% в ЄС; за українським законодавством, працездатні члени ОСГ є самозайнятими за умови, що робота для них є основною незалежно від доходів і мають сплачувати податки й соціальні внески, а в політико-економічному блоці в мікрофермах (аналог наших ОСГ) зайнятість фінансується за спеціальними програмами Спільної аграрної політики.

Не менш критичні відмінності в організаційній структурі сільського господарства. У нашій державі площею земель до 100 га володіли 56% ферм, у ЄС — 95%, із них лівова част-

ка — це сімейні напівнатуральні господарства. В Україні агрохолдингові компанії по суті не мають фізичних обмежень на володіння сільськогосподарськими угіддями (у приватній власності може бути до 100 тис. га), а в державах ЄС подібні за організаційно-правовою формою структури мають жорсткі обмеження щодо максимальної площі земель в обробітку. У вартісному вимірі структура сільськогосподарського виробництва перекошена в сторону рослинництва (82,3%) на тлі задоволеної кризи тваринництва, а в Євросоюзі базові підгалузі знаходяться у майже збалансованому співвідношенні 57 до 43%. Для органічного землеробства в Україні відведено менше 1% аграрних площ, у країнах ЄС цей показник перевищує 10%;

За роки дії так званої "поглибленої і всеохопної зони вільної торгівлі" з ЄС накопилися дестабілізаційні чинники у зовнішньоекономічних відносинах. Зокрема: а) сировинна структура аграрного експорту (реалізуємо продукції кінцевого споживання 15,5%, а закупляємо — 58%); б) надмірна тоннажність експорту агропродовольчої продукції (у 2023 р. вартість тонни експорту агропродукції склала 309, а в Польщі понад тисячу дол. США); в) неспівмірність ризиків у сфері товарообігу (експорт України до ЄС, в загальному підсумку товарної групи УКТ ЗЕД 1-24, перевищує 30%, що сумарно дорівнює лише 1,5% імпорту його країнами; г) імпорт України з ЄС сягнув 50%, що еквівалентно менше відсотка його експорту інтеграційним об'єднанням); д) звужена й географія торгівлі (понад 60% експорту і стільки ж імпорту припадає на чотири країни — Нідерланди, Іспанія/Італія, Польща, Німеччина); е) обсяги імпортованих товарів у структурі виробничого споживання аграрним сектором України складають майже 70%. Нарешті, акту-

альна чисельність населення нашої держави еквівалентна 7% населення Євросоюзу, а номінальний ВВП — не дотягує навіть до відсотка.

Відаючи належне українським товаровиробникам, які в умовах тривалої війни з москвією виявили неабиякі спроможності й забезпечують функціонування агропродовольчої системи країни, ситуація загострилася за всіма мікро-, мезо— й макроекономічними показниками, втратою агроресурсного потенціалу і зниженням конкурентоспроможності. Отже, зазначені та інші глибинні відмінності аграрних секторів України і країн-членів Євросоюзу, численні деструктивні перекося у взаємній торгівлі, що мають затяжний характер із ознаками сировинної паски, зумовлюють актуальність цього дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Періодичний сплеск активності досліджень та оприлюднення результатів з питань узгодження аграрних політик України та Євросоюзу синхронізовано з 30-річним еволюційним процесом ухвалення низки інтеграційних документів. Найважливішими серед були: Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС (1994), Спільна стратегія ЄС щодо України (1999), План дій Україна — ЄС на 2005-2007 рр. (2005), Угода про асоціацію між Україною Європейським Союзом (2014), Угода про поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі (2016), надання Україні статусу кандидата в об'єднання (2022) та початок визначального етапу — перемовин щодо членства в цьому політико-економічному блоці (2024).

Бородіна О. М. [1, с. 109—130] розглянула тенденції реформування аграрних відносин у країнах Центральної і Східної Європи напередодні вступу до ЄС (1990—2004 рр.), стратегію їхньої адаптації до САП та перші соціально-економічні наслідки для сільського господарства і сільських територій. Гайнц-В. Штрубенхоф [2] зосередив увагу на подоланні вузьких місць щодо програм державної підтримки сільського господарства України та необхідності запровадження діджиталізації процесів у взаємодії з товаровиробниками. На його думку, широке використання управлінських цифрових технологій в аграрній сфері може стати відправною точкою для підвищення ефективності адміністрування програм і поліпшення кадрового потенціалу під час адаптації до фінансових інструментів САП Євросоюзу.

Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. [3, с. 76—96], наголосили на багатофункціональній ролі сіль-

ського господарства в контексті розвитку європейської аграрної політики. Проаналізовано напрями її модернізації у довгостроковій перспективі (2023—2027 рр.) з урахуванням сучасних викликів і зміни пріоритетів економічного розвитку й відповідності Цілям сталого розвитку ООН. Мамчур В. А., Студінська Г. Я. [4] запропонували модель інноваційного розвитку аграрної сфери України в умовах євроінтеграції, яка передбачає одночасне підвищення ефективності аграрного виробництва й поліпшення умов проживання сільського населення. Ними доведено, що в основі зазначеної моделі має бути формування оптимальної секторальної структури національної економіки. Обґрунтовано необхідність застосування низки інновацій для її втілення, що сприятимуть подоланню демографічної кризи в сільській місцевості та підвищенню престижності фермерської праці. Могильний О. М., Калінчик М. В., Грищенко О. Ю. [5, с. 10—24] висвітили причини асиметрії в торгівлі України з державами-членами ЄС товарами 1-24 УКТЗЕД, розкрили пов'язані з нею стратегічні ризики для національної безпеки та можливе загострення ситуації у разі набуття членства в Союзі без належної передвступної підготовки.

Юрченко І. В. [12, с. 46—55] дослідив ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні у фокусі розвитку фермерських господарств з погляду європейських регуляторних практик. Узагальнено досвід окремих країн Євросоюзу щодо обмеження гранично дозволених земельних площ у власності фізичних та юридичних осіб. Охарактеризовано процес євроінтеграції з позиції відповідності інституційної матриці та запровадженій моделі ринку аграрних земель у нашій державі та державах-членах Євросоюзу. Яна Охріменко [7] здійснила порівняльний аналіз актуального стану сільського господарства в Україні та Євросоюзі за низкою економічних показників, зокрема за обсягами і структурою виробництва, товарообігом агропродовольчою продукцією та ін.

Невирішені аспекти загальної проблеми. Не зважаючи на достатньо широке представлення в науковій літературі результатів досліджень з питань зближення політичних, інституційних, правових, адміністративних та інших регуляторних аспектів щодо аграрної сфери України та Євросоюзу, на нашу думку, залишається ще великий простір для узагальнення передвступного підготовчого періоду й 20-річного досвіду перебування у складі Союзу країн Центральної і Східної Європи та Балтії

Таблиця 1. Динаміка основних показників ферм країн-членів ЄС залежно від розміру земельної ділянки, 2010–2020 рр.

	2010 (ЄС-28)*				2020 (ЄС-27)*			
	до 9,9	10-49,9	50-99,9	> 100 га	до 9,9	10-49,9	50-99,9	> 100 га
Площа с.-г. угідь, всього, тис. га	172973,4; 158510 (без Великобританії)				155093 (97,8%)			
Кількість ферм всього, тис. од.	12008,5				9067,3 (75,5%)			
Землі в обробітку на ферму, га	14,5				17,4 (120%)			
Кількість ферм, тис. од.	9364,1	1682,9	391,8	323,8	6780,4	1484,2	349,6	326,5
Індекс ¹	100	100	100	100	72,4	88,2	89,2	100,8
Земля в оренді, загалом, %	42,7				45,8 (107,2%)			
Земля в оренді, %	23,1	84,8	48,1	65,1	32,6	95,7	47,4	57,8
Відсоткові пункти	100	100	100	100	9,5	10,9	-0,7	-7,3
Поголів'я ВРХ на ферму, гол.	5,3	40	105	209	8,3	42,6	106	222
Індекс ¹	100	100	100	100	156,6	106,5	100,9	106,2
у т. ч. корів	2,6	18,7	47	92	4	20,3	52	104
Індекс ¹	100	100	100	100	153,8	108,5	110,6	113,0
Поголів'я свиней, гол.	15	165	491	1117	31	237	636	1531
Індекс ¹	100	100	100	100	206,7	143,6	129,5	137,1
Зайнято умовних працівників загалом ² на 100 га с/г угідь, осіб	5,6				5,1 (91,1%)			
Зайнято умовних працівників, на 100 га с/г угідь, осіб	28,7	6,5	2,9	1,5	29,4	6,3	2,7	1,5
Індекс ¹	100	100	100	100	102,4	96,9	93,1	100,0
Зайнято фізичних працівників загалом на 100 га с/г угідь, осіб	14,8				11,2 (75,7%)			
Зайнято фізичних працівників, на 100 га с/г угідь, осіб	117,7	11,1	3,7	1,6	97,5	10,0	3,4	1,5
Індекс	100	100	100	100	82,8	90,0	91,9	93,7

¹ 2020 до 2010 р. відповідної групи ферм за розміром земельної ділянки.

² Умовні працівники — розрахунковий показник кількість осіб з урахуванням повної зайнятості у сільському господарстві та отриманих доходів у грошовій і натуральній формі лише від роботи в галузі.

* Ферми, що не мали землі, тис. од.: 2010 (ЄС-28) — 249,1; 2020 (ЄС-27) — 126,5.

Джерело: опрацьовано авторами дані Євростату, отримані за результатами перепису ферм у 2010 і 2020 рр. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 15.08.2024).

в руслі забезпечення стійкого аграрного й сільського розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — розкрити основні тенденції щодо змін в показниках діяльності ферм держав-членів Євросоюзу через призму інтеграції сільського господарства України до САП і внутрішнього ринку об'єднання та опрацювати концептуальні напрями передвступної підготовки вітчизняних товаровиробників.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трансформаційні процеси в діяльності ферм Євросоюзу. За даними Євростату, у 2020 р. фермерські господарства займали площі розміром 155,1 млн га, або майже 46,4% загальної земельної площі Євросоюзу (табл. 1). Лісистою місцевістю було зайнято 5,9% території, іншими аграрними угіддями, які не використовуються для

ведення сільського господарства, — 2,2%. Найбільші аграрні угіддя мали три країни — Франція (27,4 млн га), Іспанія (23,9) і Німеччина (16,6). Понад 10 млн га сільськогосподарських земель належали Польщі (14,8), Румунії (12,8) та Італії (12,5).

Перш ніж перейти до аналізу динаміки показників ферм Євросоюзу зазначимо, що брегзит Великобританії (злиття слів "Британія" та "вихід") припав на 31 січня 2020 р., тобто на рік останнього перепису ферм країн-членів блоку в якому вона вже не брала участі, але в показниках за 2010 рік вона відображена. Тож вважаємо за потрібне дати коротку характеристику сільського господарства Великобританії. Для потреб галузі у країні використовується майже 17 млн га земель, із них 5 (29,4%) — орні, 7 (41,2%) — під сіяними травами і 5 (29,4%) — грубі пасовища (верескові пустища на узгір'ях). Розорано 23% території держави. Всього налічувалося біля 250 тис. ферм середнім розмі-

ром понад 70 га, або в 4 рази більше ніж в ЄС-27. Значна частка земель зосереджена у виробників площею понад 100 га, однак більше 50% фермерів володіють порівняно невеликими ділянками — до 30 гектарів. Виробники користуються значною державною підтримкою. Частка субсидій у вартості продукції аграрної галузі становила більше чверті і є однією з найбільших порівняно з країнами, що входять до Євросоюзу. Разом із сільським, лісовим господарством і рибальством налічувалося 290 тис. осіб, або 1,4% до підсумку в економіці країни. За обсягами аграрного виробництва Великобританія посідала одне з провідних місць у Євросоюзі. Понад 70% вартості припадало на м'ясо, молоко і молочні продукти, яйця та вовну. Рослинництво забезпечувало 23—25% сільськогосподарської продукції країни. У структурі посівних площ цієї країни домінували зернові культури (понад 30% ріллі), серед яких переважали пшениця (18%), ячмінь (11%) і овес. Більше половини від посівних площ традиційно відведено багаторітнім кормовим травам. У імпорті Великобританії найбільшу частку займають рослинні олії, тверді сири, м'ясо і риба, тростинний цукор, кормове зерно, чай і кава. За останні 20 років самозабезпечення продовольством зросло з 68 до 75% [10].

У основних показниках європейських ферм за 2010—2020 рр. збереглися ті ж тенденції, що спостерігалися й раніше. Якщо площа сільськогосподарських угідь (без Великобританії) залишилася майже незмінною, то кількість ферм зменшилася майже на чверть. Зазначене відбулося у трьох із чотирьох виділених нами групах за розмірами основного засобу виробництва. Проте із земельними ділянками до 10 га згорнули діяльність 27,6% ферм, а від 10 до 50 га — лише кожна десята. У 2020 р. кількість міні-ферм розміром земельної ділянки до 5 га була на 4,6 млн меншою ніж у 2005 році. Відповідно збільшилася площа земельної ділянки в обробітку середньостатистичної ферми — із 14,5 до 17,4 гектарів. Майже кожен другий гектар в аграрному виробництві орендується і цей показник також зріс на 7,2%. Найчастіше орендують земельні ділянки вже згадані групи, де цей ріст становив 9,5 і 10,9 в. п. відповідно. В інших групах відбулося незначне скорочення орендованих площ. Усі ферми ЄС за десятиліття показували збільшення поголів'я великої рогатої худоби (ВРХ), у т. ч. й корів. Найпомітніший приріст отримали малі ферми (до 10 га): в середньому з 5,3 до 8,3 ВРХ і з 2,6 до 4 гол. корів відповідно. Ще стрімкіше збільшено по-

голів'я свиней, яке зафіксовано в усіх досліджуваних нами групах ферм.

Тривалою в аграрному секторі Євросоюзу є тенденція до зменшення зайнятості фізичних і умовних працівників у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, а саме — до 75,7 і 91,1% відповідно. Найбільшу кількість робочих місць забезпечували ферми, що обробляли земельну ділянку розміром до 50 гектарів. У той же час співвідношення фізичних і умовних працівників у групі ферм розміром до 9,9 га становило 4:1, у групі 10-50 га — 1,7:1, а в наступних двох розрив скоротився — 1 до 1,27 та 1 до 1,07.

Отже, з аналізу змін, що відбулися в показниках діяльності ферм країн-членів Євросоюзу за 2010—2020 рр. впливає наступне:

по-перше, активізувалися процеси концентрації земельних угідь (як у власності так і орендованих) та інших аграрних активів і витіснення з галузі мікро— й малих виробників. У 2020 р. із 9,1 мільйона ферм ЄС 3,3 млн отримали стандартний обсяг виробництва вартістю менше 2 тис. євро на рік, що еквівалентно лише відсотку до загальних обсягів сільськогосподарського виробництва, 2,5 млн ферм продукували на суму від 2 тис. до 8 тис. євро і разом становили дві третини (63,7%) від усіх ферм, а майже 300 тис. (3,3%) мали стандартний обсяг середньорічного виробництва 250 тис. євро і більше. На них припадало 56,4% загального виробництва продукції сільського господарства в Євросоюзі;

по-друге, у тваринництві постійно нарощувалися обсяги продукції із застосуванням інтенсивних технологій, що дозволяло збільшувати поголів'я ВРХ, у т. ч. корів та свиней без залучення додаткової робочої сили. Кожна п'ята (21,6%) ферма спеціалізувалася на тваринництві, зокрема у молочному скотарстві (5,1%), а також у вирощуванні й відгодівлі ВРХ (4,2%);

по-третє, для більшості членів фермерських господарств із розміром земельної ділянки до 10 га зайнятість у аграрному виробництві і доходи від нього є лише допоміжними видами діяльності. Це напівнатуральні ферми для самозабезпечення продовольством членів домогосподарства.

За аналізоване десятиліття, залежно від розміру земельної ділянки, в організаційно-правових формах управління фермами ЄС також відбулися істотні зміни (табл. 2). Кількість фізичних осіб, які керували фермами скоротилася з 11,4 до 8,7 млн, або майже на чверть. Очікувано, що найбільший внесок у цей процес господарств із земельними ділянками до 10 га (майже 28%). Чисельність юридичних осіб не-

значно, але збільшилася в усіх виділених нами групах, а саме — до 107,1 відсотка. Найчастіше виробники реєстрували агрохолдингову форму, що кількісно зросла до 127,5%, у т. ч. в групі ферм із 10—50 га до 142,4; 50—99,9 до 120,8 і понад 100 га — 130,2%. На нашу думку, трансформація організаційно-правових форм управління господарствами стала наслідком консолідації земельних ділянок і капіталу в "одних руках", але з певними регуляторними обмеженнями про які вже йшлося в одній з публікацій.

Попри вагому дотаційність сільськогосподарського виробництва в Євросоюзі (про це йтиметься далі) й запровадження спеціальних фінансових програм для заохочення в галузь молодих фермерів (віком до 40 років) та стимулювання дострокового виходу на пенсію керівників, фермерство, як і в Україні і світі, втрачає популярність. Кількість фермерів віком до 25 років у групі ферм із земельною ділянкою до 10 га зменшилася більш ніж на третину — на 23,6 тис. осіб. Стосовно інших груп ферм за розмірами земельної ділянки, то ситуацію вдалося дещо стабілізувати і навіть досягнуто збільшення кількості осіб цієї вікової категорії. Водночас у найбільш продуктивному віці 45—64 роки відбулося суттєве зменшення кількості фермерів в усіх виділених нами групах, але найбільш критичне падіння відбулося в групі до 10 га — на 1111,8 тис.,

Таблиця 2. Трансформація організаційно-правових форм управління фермами країн-членів ЄС залежно від розміру земельної ділянки, 2010—2020 роки

	2010 (ЄС-28)				2020 (ЄС-27)			
	до 9,9 га	10-49,9	50-99,9	> 100 га	до 9,9	10-49,9	50-99,9	> 100 га
Фізичні особи загалом, тис. од.	11649,9 за мінусом ~ 250 Великобританії = 11399,9				8665,6 (76,0%)			
Фізичні особи, тис. од.	9289,5	1601,1	326,2	197,1	6701,4	1387,2	279,5	184,3
Індекс ¹	100	100	100	100	72,1	86,6	85,7	93,5
Юридичні особи загалом, тис. од.	287,2				307,7 (107,1%)			
Юридичні особи, тис. од.	62,5	69,4	50,2	92,9	70,8	78,6	50,9	96,5
Індекс	100	100	100	100	113,3	113,2	101,4	103,9
Холдинги ² загалом, тис. од.	71,3				90,9 (127,5%)			
Холдинги, тис. од.	8,8	12,5	15,4	33,8	8,0	17,8	18,6	44,0
Індекс	100	100	100	100	90,9	142,4	120,8	130,2

¹ 2020 р. до 2010 р. відповідної групи ферм за розміром земельної ділянки.

² Холдингова група — це компанія, яка належить, орендується чи іншим чином управляється більш ніж однією фізичною особою. Партнери також можуть разом управляти своїми окремими фермами, так якщо б вони були одним холдингом. Така співпраця має здійснюватися або відповідно до законодавства держави-члена ЄС, або за письмовою угодою. Якщо компанія (юридична особа) належить більш ніж одній фізичній особі та розглядається національними урядами як фізична особа, вона вважається холдинговою групою.

Джерело: опрацьовано авторами дані Євростату за результатами перепису ферм у 2010 і 2020 рр. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 15.08.2024).

або майже на 27%. Щодо фермерів віком 65 років і старше, то зменшення кількості осіб виявлено лише в мікрофермах, а в інших виявлено значне демографічне постаріння. У групі ферм за розміром земельної ділянки 50—100 га та більше 100 га кількість осіб цієї вікової категорії зросла на 21,2 і 42,3% відповідно (рис. 1).

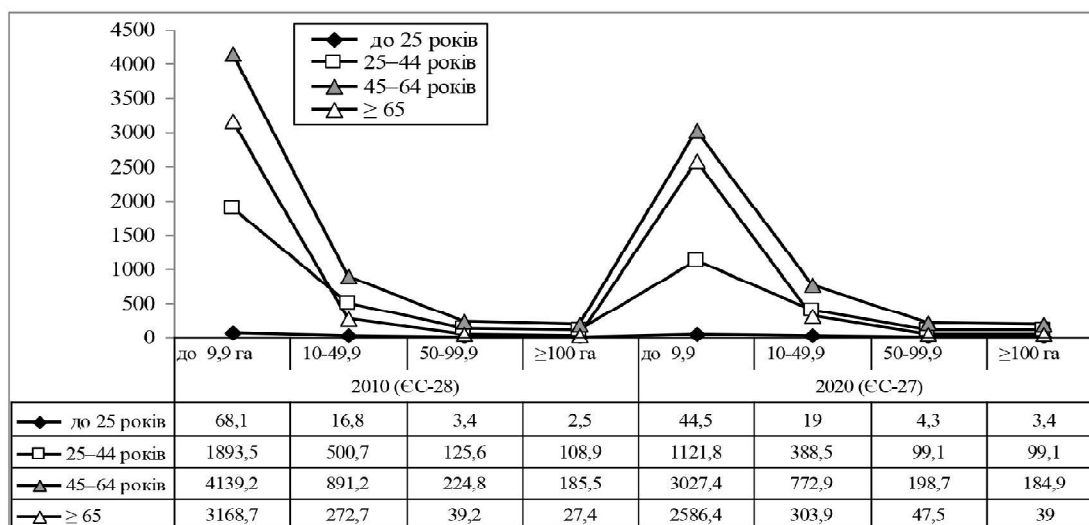


Рис. 1. Вік фермерів країн-членів ЄС залежно від розміру земельної ділянки господарства, тис. осіб, 2010—2020 роки

Джерело: опрацьовано авторами дані Євростату за результатами перепису ферм у 2010 і 2020 рр. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 15.08.2024).

Таблиця 3. Показники ферм "старих" 18 країн-членів ЄС і 10 "нових" держав Центральної і Східної Європи та Балтії

Показник	ЄС-18/17*		ЄС-10**		ЄС-18 до ЄС-10, %	
	2010	2020	2010	2020	2010	2020
Кількість ферм, тис. од.	5362,4	4248,2	6656	4822,8	80,6	88,1
Середній розмір ферми, га	20,7	25,7	7,2	10,0	2,87	257
Середньорічна кількість працівників на 100 га с/г угідь, осіб	4,3	4,3	9,3	7,0	46,2	61,4
На гектар с/г угідь, євро:						
стандартний вихід продукції ¹	2179,9	2727,9	946,7	1289,1	230,3	211,6
чиста додана вартість	711,4	895,0	304,6	421,0	233,5	212,6
субсидії	352,2	350,5	166,3	241,8	211,8	144,9
експорт, дол. США	3310,5	4348,8	940,1	1698,3	352,1	256,1
амортизація, євро	421,9	476,2	127,7	174,2	330,4	273,4
Частка дотацій у доходах, %:						
факторному ²	34,5	173,5	6,0	37,2	575,0	466,4
змішаному	45,8	40,4	44,4	48,6	103,1	83,1
підприємницькому ³	56,9	48,4	48,3	53,8	117,8	90,0
Частка сільського г-ва у ВВП, %	2,1	1,5	4,4	2,8	-2,3	-1,3

* ЄС-18 (Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Кіпр, Іспанія, Нідерланди, Ірландія, Люксембург, Німеччина, Португалія, Словенія, Швеція, Італія, Хорватія-2013 р.).

** ЄС-10 (Болгарія, Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина).

¹ Стандартний вихід продукції — розрахунковий показник обсягу виробництва, що визначається для кожного регіону, для кожної культури на одиницю площі та виду свійських тварин на голову з використанням стандарту дослідження структури ферм, зазначеного в Додатку III Регламенту (ЄС) № 1166/2008.

² Факторний дохід — цей показник відповідає реальній (тобто дефльованій) чистій доданій вартості за факторними витратами сільського господарства на загальну річну одиницю праці. Чиста додана вартість за факторними витратами розраховується шляхом віднімання від вартості сільськогосподарської продукції в основних цінах вартості проміжного споживання, споживання основного капіталу та додавання вартості субсидій за мінусом податків на виробництво.

³ Підприємницький дохід відповідає операційному прибутку або змішаному доходу (з боку ресурсів): плюс доходи від власності, що підлягають отриманню у зв'язку з фінансовими та іншими активами, що належать підприємству, за мінусом відсотків за боргами, що підлягають сплаті, орендної плати за землю та інших основних засобів, орендованих підприємством. Дохід від власності, що підлягає виплаті у вигляді дивідендів або реінвестований прибуток від прямих іноземних інвестицій не вираховується з підприємницького доходу.

Джерело: опрацьовано авторами дані Євростату за результатами перепису ферм у 2010 і 2020 рр. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 15.08.2024).

Стан розвитку фермерських господарств "нових" держав-членів Євросоюзу. З погляду європейської перспективи аграрного сектору України, на нашу думку, повчальним є кількісно-порівняльний аналіз динаміки показників ферм "старих" країн-членів Євросоюзу (ЄС-17) і країн Центральної і Східної Європи та Балтії (ЄС-10), що приєдналися під час останньої хвилі розширення. На тлі загальної тенденції скорочення кількості ферм, у ЄС-10 цей процес відбувався в середньому на 6,8 в. п. більшими темпами ніж в ЄС-17 (табл. 3). Хоча середній розмір ферм у ЄС-10 і збільшився із 7,2 до 10 га, але залишається все ще меншим майже у 2,6 раза порівняно із ЄС-17. Звідси кількість умовних працівників у розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь має тенденцію до скорочення з 9,3 до 7 осіб, проте лишається більшою на 2,7 особи.

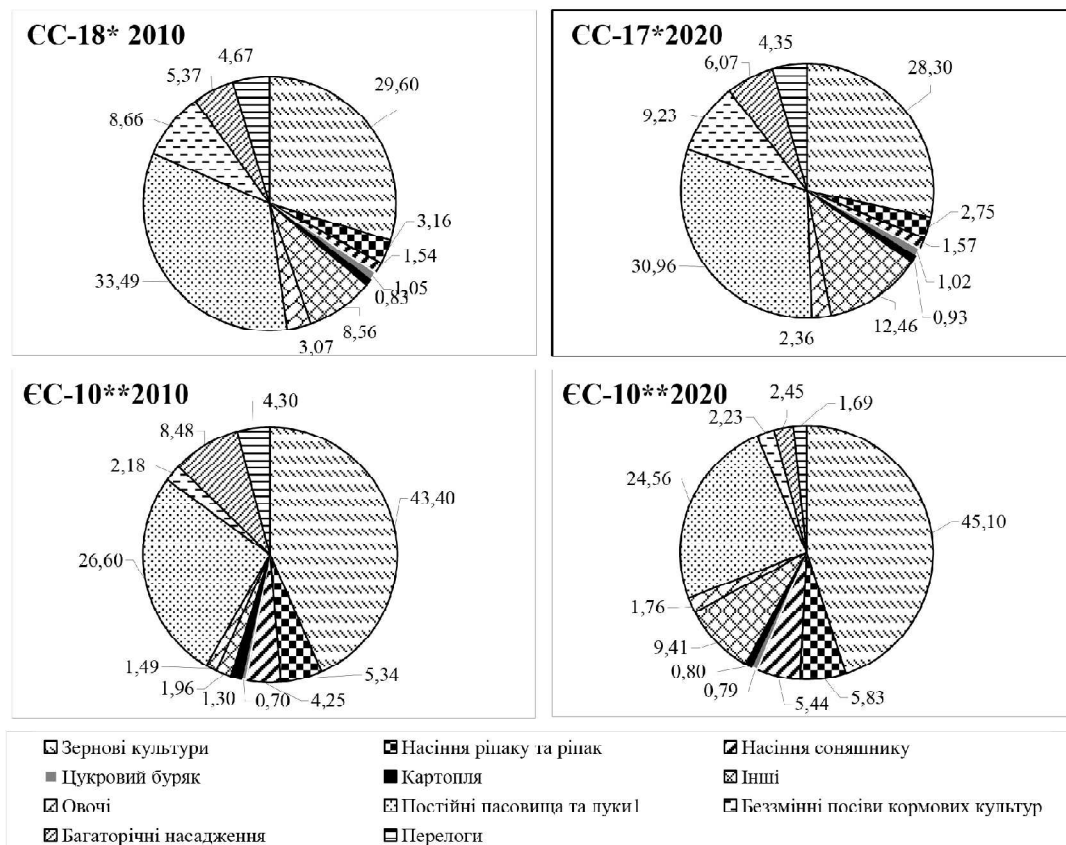
Незважаючи на деяке скорочення розриву наведених показників щодо ефективності ферм країн ЄС-10 та ЄС-17, він залишається істотним. Наприклад, стандартний вихід продукції в розрахунку на гектар земель сільськогосподарського призначення упродовж 10 років зріс у ЄС-10 на 36,2% проти 25,1%, але все ще у 2,1 раза менший ніж у ЄС-17 і складав 1289,1 євро. Чиста додана вартість ЄС-10 у 2020 р. становила 421 євро/га порівняно з 895 євро/га у ЄС-17. Помітно збільшено обсяги субсидії ферм ЄС-10 — із 166,3 до 241,8 євро/га, або в 1,4 раза. Водночас цей показник у 2020 р. менший на 70% від рівня ЄС-17. Прикметно, що розрив у обсягах субсидій у 2010 р. становив ще більше — 2,1 раза. Показники експорту на одиницю площі земельної ділянки в грошовому виразі у ЄС-10 також зросли в 1,8 раза (з 940,1 до 1698 євро), але вони еквівалентні лише 39% рівня ЄС-17.

На нашу думку, з наведеного аналізу можна зробити важливі припущення:

а) держави Центральної і Східної Європи та Балтії за 10 років значною мірою наростили реалізацію свого природно-ресурсного й економічного потенціалів аграрного сектору і дещо скоротили розрив у показниках продуктивності ферм. Проте залишаються аутсайдерами порівняно з фермами країн-засновниць Євросоюзу і тими, що приєдналися до нього раніше. Амортизаційні відрахування у розрахунку на одиницю площі сільськогосподарських угідь в ЄС-10 становили 174,2 проти 476,2 євро в ЄС-17. Це один із досліджуваних нами показників, за яким відставання між ними збільшилося із 294,2 у 2010 р. до 302 євро/га у 2020 році. Це пов'язано з відносно більшою насиченістю ферм ЄС-17 капіталоемною й енергонасиченою технікою, забезпечення сучасними механізмами та інтенсивнішим застосуванням інноваційних технологій у виробництві й первинній переробці продукції;

б) дається взнаки своєрідна економічна дискримінація щодо ферм ЄС-10, оскільки незва-

ж



* ЄС-18 (Австрія, Бельгія, Великобританія, Данія, Фінляндія, Франція, Греція, Кіпр, Іспанія, Нідерланди, Ірландія, Люксембург, Німеччина, Португалія, Словенія, Швеція, Італія, Хорватія).

** ЄС-10 (Болгарія, Чехія, Естонія, Литва, Латвія, Мальта, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина).

¹ Постійні пасовища. Вид пасовища, який використовується для безперервного випасу тварин протягом року. Як правило, він складається з трав та інших трав'янистих рослин, які пристосовані витримувати інтенсивний випас худоби. З іншого боку, тимчасові луки — це ділянки землі, які тимчасово вкриті травою через сезонні зміни або практику господарювання. Це можуть бути однорічні орні землі, перелogi та сіножаті. Інші типи пасовищ включають пасовища, які є великими ділянками необроблених луків, які часто зустрічаються в посушливих регіонах і лісові пасовища та луки для випасу худоби.

Рис. 2. Структура посівних площ "старих" 18 країн-членів ЄС і 10 країн Центральної і Східної Європи, відсотків

Джерело: опрацьовано авторами дані Євростату за результатами перепису ферм у 2010 і 2020 рр. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 15.08.2024).

жаючи на скорочення розриву в окремих чинниках розвитку вони одержують менше субсидій і доплат за програмами Спільної аграрної політики. Фермери країн ЄС-10 отримували прямі доплати з перших 2004/2007 рр., але в розмірі до 20% від фермерів ЄС-17 і лише в 2013 р. вийшли на 100%-вий рівень. Різницю між обсягами субсидій "нових" і "старих" країн-членів ЄС можна було компенсувати за рахунок національних бюджетів [1, с. 122].

в) продуктивність праці в ЄС-10 також значно нижча ніж в ЄС-17. Аналіз динаміки валової доданої вартості аграрного сектору в розрахунку на зайнятого за підсумками 2020 р. показав, що лише Естонія й Чехія досягли вищого значення порівняно із середнім показником по ЄС-27, а саме — 34,3 і 34,1 тис. дол. США відповідно. За ними посіли місця Словенія

(28,7), Словаччина (28,2) і Угорщина (24,6 тис. дол. США). Польща перемістилася на другу сходинку знизу цього переліку із сумою 8,9 тис. дол. США [5, с. 19].

На нашу думку, одним з негативних чинників фундаментальної ваги, що зумовлює нижчу продуктивність задіяних у сільському господарстві ресурсів держав ЄС-10 є неефективна структура рослинництва (рис. 2). У останніх за результатами 2020 р. переважали зернові культури: 45,1% порівняно з 28,3% у ЄС-17, насіння ріпаку та ріпак займали площі 5,83 і 2,75, а насіння соняшнику — 5,44 і 1,57% відповідно. Очевидно, що в експорті ЄС-10 на внутрішній і зовнішній ринки переважають необроблені товари, які є кормовою базою для тваринництва та сировиною для глибокої переробки в інших країнах Євросоюзу. Незважаючи на

те, що розмір експорту у розрахунку на одиницю площі угідь у ЄС-10 зріс на 80,6% (із 940,1 у 2010 р. до 1698,3 у 2020 р. євро), він все ще поступається ЄС-17 у 2,6 раза. Значно менші площі зайнято під такими високо інтенсивними культурами як овочі, ягоди (у відкритому і закритому ґрунті), багаторічні насадження та ін.

Завдання для передвступної підготовки України. Перед аграріями України постали екстраординарні виклики, адже одночасно з відновленням зруйнованого російською агресією виробничого потенціалу необхідно імплементувати правила, стандарти й інструменти САП і технічні регулятори внутрішнього агропродовольчого ринку Євросоюзу. У проєкті Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року (Стратегія — 2030) метою є "підготовка аграрного сектору до вступу України в ЄС, забезпечення сталого розвитку сільського господарства і сільських територій та створення сприятливих умов для досягнення стратегічних цілей щодо формування конкурентоспроможного, стійкого та диверсифікованого аграрного сектору..." [8].

"Стратегія — 2030" розроблена також з урахуванням потреби у змінах щодо реалізації державної політики у сфері сільського господарства пов'язаних з програмою "Ukraine Facility" на 2024—2027 рр., запровадженою Регламентом (ЄС) Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 29 лютого 2024 року № 2024/792. На нашу думку, при її доопрацюванні має бути ураховано також напрями політики, передбачені Стратегією продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 липня 2024 р. № 684 [11].

"Стратегією — 2030" серед основних заходів щодо підтримки аграрних товаровиробників зокрема, передбачається [8]:

- розширення програм часткового гарантування кредитів, здешевлення вартості залучення фінансування;
- відновлення втрачених активів у результаті військових дій;
- розвиток виробництва товарів з високою доданою вартістю, фруктів та овочів;
- стимулювання виробництва і поглибленої переробки продукції тваринного походження з метою збільшення доданої вартості, диверсифікації каналів реалізації та підвищення рівня зайнятості населення;

— відновлення чисельності поголів'я сільськогосподарських тварин та його збільшення завдяки інноваційним технологіям;

— сприяння розвитку фермерських і сімейних господарств, ринковій трансформації особистих селянських господарств, у т. ч. шляхом створення обслуговуючих кооперативів, або заохочення їх до реєстрації як фізична особа-підприємець;

— створення умов для залучення інвестицій, надання підтримки шляхом запровадження грантів та здешевлення будівництва й реконструкції тваринницьких об'єктів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції і побічних продуктів тваринного походження;

— диверсифікація продукції рослинництва та харчової промисловості для збалансування експорту аграрної сировини та продовольства кінцевого споживання;

— обстеження, очищення та розмінування земель сільськогосподарського призначення, водного та лісового фондів, оцінка рівня забруднення земель, їх подальший моніторинг та надання рекомендацій щодо оптимальних шляхів відновлення угідь;

— розроблення й реалізація стратегій цифрового і зеленого переходів, узгоджених з Євросоюзом.

Заходи щодо реалізації "Стратегії — 2030" мають сприяти формуванню кредитної історії молодих фермерів, спростити доступ до кредитних гарантій, знань і досвіду, забезпечити пряму підтримку новостворених фермерських господарств та фермерів, якими керують власники віком до 35 років [8]. Довідково: за даними Держстату, в Україні середній вік голови домогосподарства у 2021 р. становив 62 роки для жінок та 57 для чоловіків.

Із досвіду країн Центральної і Східної Європи та Балтії випливає, що Україна має бути готовою до значно жорсткіших вимог як до кандидата на членство у Євросоюзі стосовно відповідності стандартам регуляторної єдності, політичним, економічним і членським Копенгагенським критеріям, порівняно з країнами, які вступили раніше до цього політико-економічного блоку. Насамперед, слід визначитися з організаційно-правовою структурою стосовно більш ніж 180 агроформувань, які станом на 1 листопада 2021 р. обробляли 10 тис. га і більше сільськогосподарських угідь. Сукупно їхній земельний банк акумулював майже 4,3 млн га, або 21,1% від загальної площі підприємств, що здійснювали господарську діяльність [9].

При цьому не йдеться про зниження конкурентоспроможності аграрного сектору. На нашу думку, суспільство очікує від уповноважених державних органів прийняття системних рішень, пов'язаних з прозорістю агрохолдингових компаній, приведення їхньої діяльності у відповідність до європейських стандартів корпоративної звітності, соціально відповідальної поведінки щодо сільських громад тощо. Важливо використати передвступний період для того, щоб вирватися із пастки сировинного донора і постачальника робочої сили розвиненим країнам. За іншого сценарію Україна назавжди залишиться бідною родичкою в сім'ї дружніх європейських народів.

Окремі представники європейського експертного середовища переконані, що аграрний сектор України не буде інтегрований на рівних з іншими державами у фінансові інструменти САП і фонди регіонального розвитку, згуртованості та стійкості упродовж тривалого часу. У разі, якщо наша держава стане членом ЄС у 2030 р., то можливо введення 10-річного перехідного періоду для отримання сільськогосподарських субсидій у повному обсязі до тих, що збережуться на той час в результаті реформ [6, с. 306—307].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Універсального рецепту для досягнення успіху на шляху інтеграції мікро-, малих і середніх підприємств сільського господарства Україна до фінансових інструментів Спільної аграрної політики і регуляторних вимог щодо функціонування внутрішнього агропродовольчого ринку Євросоюзу не має і не може бути. Проте 20-річний досвід інтеграції держав Центральної і Східної Європи та Балтії, особливо із значним сільськогосподарським потенціалом, є повчальним. Ферми 10 країн ЄС досягли значних успіхів у підвищенні ефективності виробництва та скороченні розриву у продуктивності задіяних факторів виробництва порівняно з 17 країнами Євросоюзу. ВВП на особу населення зріс із 52% до майже 80% від середнього показника по Євросоюзу.

Першочергово маємо опанувати успішні практики, пов'язані із захистом національних інтересів у так званій переговорній рамці (керівних принципах, змістовній частині, процедурі перемовин і додатків) із залученням представників мікро-, малих-, середніх і великих аграрних товаровиробників, структур громадянського суспільства, експертних організацій, науко-

вих колективів та ін. З огляду на досвід держав ЄС-10, період між кандидатом і повноправним входженням до Євросоюзу тривав у середньому 8 років. За найоптимістичнішим сценарієм і готовності Єврокомісії до розширення, Україна може набути статус країни-члена ЄС до кінця цього десятиліття.

Критичного значення у передвступний період до членства нашої держави в Євросоюзі набуває комплекс заходів, спрямованих на реалізацію неодноразово відкладених реформ з метою подолання структурних й інституційних відмінностей в економіці й організації сільського господарства та збільшення запасу стресостійкості агропродовольчої системи в цілому. Адже практика реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС показала, що концепт вільного ринку, заснованого на принципах "чотирьох свобод" — руху товарів, послуг, капіталів і людей працює лише "для своїх". Для третіх країн — це доволі умовне поняття, адже будь-яка держава-член ЄС в односторонньому порядку може заблокувати експорт (або транзит) агропродовольчої продукції з України через загрозу банкрутства своїх фермерів. Як правило, ініціаторами таких недружніх акцій виступають організації мікро- й малих ферм, які стануть нежиттєздатними без вагомих неконкурентних практик в рамках Спільної аграрної політики. Для Євросоюзу підтримання їхньої діяльності "на плаву" є важливим соціальним проектом і здійснюється заради підтримання зайнятості й диверсифікації доходів домогосподарств та інституційної спроможності сільських громад.

Щодо подальших досліджень у руслі окресленої тематики, то перспективними й реально затребуваними вітчизняною аграрною сферою і суспільством можуть бути розвідки, пов'язані з проблемами європейської трансформації товаровиробників, особливо на деокупованих і прифронтових територіях.

Література:

1. Бородіна О. М. Аграрна політика країн Центральної та Східної Європи на шляху до євроінтеграції та її перші наслідки. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції: монографія / за заг. ред. О. М. Бородіної. Ужгород: ІВА, 2006. С. 109—130.
2. Гайнц-В. Штрубенхоф. Виклики й шанси в контексті вступу України до ЄС. Агрополітичний звіт. APD/APB/01/2024. 33 с. <https://www.apd-ukraine.de> (дата звернення: 05.09.2024).
3. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Спільна аграрна політика ЄС на 2023—2027 рр.: амбіції і ре-

левантність Цілям сталого розвитку. Економіка України. 2023. № 11. С. 79—80. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076> (дата звернення: 05.09.2024).

4. Мамчур В. А., Студінська Г. Я. Інноваційний розвиток аграрної сфери в умовах реалізації національної системи стійкості. Економіка та суспільство. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-144>. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3049> (дата звернення: 05.09.2024).

5. Могильний О. М., Калінчик М. В., Грищенко О. Ю. Євроінтеграційні ризики щодо стресостійкості аграрного сектору України в умовах повоєнної реконструкції. Агросвіт. 2023. № 5—6. С. 10—24. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2023.5-6.10> (дата звернення: 05.09.2024).

6. Могильний О. М. Аграрний сектор України: сировинна пастка. Монографія: Частина II. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2024. С. 306—307.

7. Охріменко Яна. Як інтегрувати українське сільське господарство до внутрішнього ринку та Спільної аграрної політики ЄС? www.ces.org.ua (дата звернення 05.09.2024).

8. Мінагрополітики України. Проєкт Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року. <https://minagro.gov.ua> (дата звернення: 07.09.2024).

9. Сільське господарство України. Статистичний збірник. Держстат України. <https://ukrstat.gov.ua> (дата звернення 02.09.2024).

10. Сільське, лісове та рибне господарство Великої Британії. <http://www.geograf.com.ua/great-britain/553-great-britain-agriculture> (дата звернення 24.08.2024).

11. Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.07.2024 № 684. База даних "Законодавство України" / ВР України. <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 11.09.2024).

12. Юрченко І. В. Основні проблеми ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні. Агросвіт. 2024. № 1. С. 46—55. ORCID ID: <https://orcid.org/0000P0002P4967P1994> (дата звернення: 10.09.2024).

References:

1. Borodina, O. M. (2006), "Agrarian policy of the countries of Central and Eastern Europe on the way to European integration and its first consequences", *Ahrarnyi sektor Ukrainy na shliakhu*

do yevrointehratsii [The agricultural sector of Ukraine is on the way to European integration], IVA, Uzhhorod, Ukraine, pp. 109—170.

2. Shtrubenhof, H.-V, (2024), "Challenges and opportunities in the context of Ukraine's accession to the EU", available at: <https://www.apd-ukraine.de> (Accessed August 5, 2024).

3. Zinchuk, T. O. and Kutsmus, N. M. (2023), "Common agricultural policy of the EU for 2023—2027: ambitions and relevance to the Sustainable Development Goals", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 11. pp. 79—80.

4. Mamchur, V. A. and Studinska, H. Ya. (2023), "Innovative development of the agrarian sphere in the conditions of implementation of the national sustainability system", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 56.

5. Mogilnyi, O.M., Kalinchyk, M. V. and Hryshchenko, O. Yu. (2023), "European integration risks regarding the stress resistance of the agricultural sector of Ukraine in terms of post-war reconstruction", *Ahrosvit*, vol. 5—6. pp. 10—24.

6. Mogilnyi, O.M. (2024), *Ahrarnyi sektor Ukrainy: syrovynna pastka: monohrafiia* [The agricultural sector of Ukraine: a raw material trap: monograph], vol. II, Institute of Agrarian Economics, Kyiv, Ukraine.

7. Okhrimenko, Y. (2024), "How to integrate Ukrainian agriculture into the internal market and the Common Agricultural Policy of the EU?", available at: www.ces.org.ua (Accessed September 10, 2024).

8. Ministry of Agrarian Policy of Ukraine (2024), "Project of the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Territories in Ukraine for the Period Until 2030", available at: <https://minagro.gov.ua> (Accessed September 7, 2024).

9. State Statistics Service of Ukraine (2024), "Agriculture of Ukraine", available at: <https://ukrstat.gov.ua> (Accessed September 2, 2024).

10. [geograf.com.ua](http://www.geograf.com.ua) (2024), "Agriculture, forestry and fisheries of Great Britain", available at: <http://www.geograf.com.ua/great-britain/553-great-britain-agriculture> (Accessed August 24, 2024).

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution "Food security strategy of Ukraine for the period until 2027 and approval of the operational plan of measures for its implementation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua> (Accessed September 11, 2024).

12. Iurchenko, I. V. (2024), "The main problems of the agricultural land market in Ukraine". *Ahrosvit*, vol. 1, pp. 46—55.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2024 р.